

IOAN PETRU CULIANU

Arborele Gnozei

Mitologia gnostică
de la creștinismul timpuriu
la nihilismul modern

Ediția a II-a

Traducere de Corina Popescu

POLIROM
2015

Cuprins

<i>Cuvînt înainte</i>	7
<i>Cuvînt de mulțumire</i>	15
<i>Introducere</i>	19
Capitolul I. Dualismul : o cronologie	47
Capitolul II. Mituri despre gnosticism : o introducere	83
Capitolul III. Mitul gnostic 1 : Înțelepciunea căzută	111
Capitolul IV. Mitul gnostic 2 : Demiurgul ignorant.....	141
Capitolul V. Abolirea Legii și a tatălui real :	
Marcion din Sinope	207
Capitolul VI. Mitul maniheist	227
Capitolul VII. Paulicianismul sau marcionismul popular	263
Capitolul VIII. Bogomilismul : un pseudodualism	275
Capitolul IX. Cele două religii ale catharilor	297
Capitolul X. Arborele Gnozei	329
Capitolul XI. Nihilismul modern.....	341
<i>Epilog : Jocurile oamenilor</i>	363
<i>Bibliografie</i>	367

Capitolul IV

Mitul gnostic 2 : Demiurgul ignorant

Gnosticismul a fost o teorie a interpretării greșite, de aceea este un model necesar pentru orice teorie contemporană asupra influenței ca interpretare greșită creatoare.

Harold Bloom

1. Apariția, înfățișarea, numele lui

În majoritatea miturilor gnostice, Demiurgul lumii este expulzat, în cadrul unui episod de maternitate nedorită, de o Mamă cuprinsă de indoială. Există și excepții: „protognosticii” (Simon, Menandru, Saturnin, Carpocrate); Cartea lui Baruh, a lui Iustin Gnosticul; *Tratatul Tripartit*, unde Sophia este înlocuită prin entitatea masculină Logos, un „Tată” care manifestă, în ciuda masculinității, un tip de slăbiciune care în alte scrieri pare a fi apanajul entităților feminine; scrierile lui Ipolit, ale sethienilor și PSem, unde ipostazele sînt impersonale și „naturaliste” - un sex hermafrodit care se auto-fecundează, un Vînt în formă de șarpe; și, în fine, toate acele tratate care nu menționează mitul Sophiei, deși aluziile la el par să fie, de cele mai multe ori, inevitabile.

Pentru că dubla caracteristică a Demiurgului este de a fi ignorant și lăudăros, aroganța fiind consecința logică a sentimentului său de unicitate, datorat necunoașterii Mamei și, prin aceasta, a Pleromei pe care Mama o reprezintă, ne-am putea aștepta ca majoritatea variantelor mitului să specifice că el își ignoră complet originea. Exemplul clasic de ignoranță demiurgică este pus în evidență de

Ialdabaot, Demiurgul ofiților lui Irineu¹, a cărui înfățișare este de leu (potrivit lui Celsus)².

Există unele aparente excepții de la această regulă. Astfel, în scrierea *Despre originea lumii*, primul Arhonte se ivește în întunericul emanat de Sophia și observă existența a ceva mai înalt decât el; în momentul acela Invidia și Furia lui se detașează de el, iar o substanță apoasă – Materia – se scurge în Haos³. Episodul acesta este un duplicat straniu al nașterii Demiurgului și este menit să furnizeze o explicație a existenței Întunericului și a Materiei care, aici, nu este văzută ca un al doilea principiu, ci ca o emanație la originea căreia se află însăși Sophia. Astfel de stratageme sînt frecvent utilizate de gnostici în polemică directă cu Gen. 1:1-2, unde este sugerat că Dumnezeu a creat cerurile și pămîntul, însă n-a creat Haosul (*tôhû-wa-bôhû*), Întunericul și Apele. Gnosticii dau dovadă de o remarcabilă consecvență în interpretarea primului verset al Genezei ca mărturie a unui anumit dualism, potrivit căruia la început au fost Dumnezeu și alte principii: Haosul, Întunericul, Apele. Soluția dată de gnostici acestei probleme, care în ochii lor nu era numai nondualistă, ci și în mod clar antidualistă, arată că, în general, gnosticii erau platonicieni, căci nu au nici un fel de obiecție la coexistența dintre Dumnezeu și Haos (spațiul vid al platonicienilor, *chora*), însă resping cu energie posibilitatea ca Întunericul și Apele să fie coeternă cu Dumnezeu. După cum vom vedea imediat, gnosticii „moderați” au văzut în cartea biblică a Genezei un text maniheist (*avant la lettre*, evident) și au condamnat maniheismul, oricît de ciudat ar părea, drept o erezie iudaică.

Revenind la scenariul ofiților, Demiurgul este zămislit ulterior de Pistis (aici Sophia este o *image*, adică o copie devitalizată a ei), cînd vizitează Haosul și se întristează văzînd înfățișarea Materiei. Confuzia ei devine o făptură spre care Pistis își îndreaptă atenția și căreia îi transmite, suflîndu-i în față, ceva din spiritul ei (Pneuma). Ialdabaot, Arhonte androgin cu cap de leu, apare din Materia apoasă. El își ignoră mama, însă nu complet, căci i-a văzut reflexul în apă și a auzit-o pronunțînd cuvîntul „Ialdabaot” (căruia textul îi dă o etimologie fantastică). Din cauza formei sale leonine, Arhonte este numit și Arael, de la ebraicul *'Ari*, „leu”⁴.

În AJ5, Ialdabaot se desprinde de Sophia concomitent cu ignoranța (*Agnoia*) sau Demența (*Aponoia*), care l-a generat și care îi va

rămâne tovarășă la zămislirea celorlalți locuitori ai cercurilor inferioare, creați sub forma unor perechi de gemeni de sexe opuse. Ialdabaot are înfățișarea unui „șarpe cu chip de leu, cu ochi de foc scintilietori”⁶. Ca și în alte texte⁷, Demiurgul este numit aici Samael și Sakla(s).

HA⁸ precizează că Samael, „Zeul Orbilor” – din aramaicul *samī*, „orb”⁹ – este orb (*b'ille*), ignorant și arogant. În alte părți acest avorton material creat din umbra aruncată de Pistis-Sophia-Incoruptibilitatea (*l'm'ntattako*) este un animal androgin, arogant și leontomorf¹⁰.

Sethienii lui Ipolit și-l reprezintă pe Demiurg ca pe un Vânt înspăimântător cu formă de șarpe, care pune în mișcare Apele întunecate¹¹. Doceții îl consideră a fi divinitatea de foc care i-a vorbit lui Moise din rugul aprins¹². El este imaginea în Întuneric a unui eon a cărui transcendență se află separată pe vecie, prin firmament, de lumea inferioară. Substanța lui este Întunericul, acțiunea lui constă în persecutarea sufletelor divine, care transmigrează dintr-un corp în altul.

Valentinienii, al căror sistem, transmis nouă de Ipolit¹³, pare a fi mai apropiat de sistemele gnostice pseudoepigrafice și anonime și, după unii, poate chiar mai vechi decât subtilele elaborări ale lui Ptolemeu, Heracleon și Theodot (deși lucrul nu e deloc sigur), nu-și cruță Demiurgul după exemplul sethienilor, ci îl definesc fără ocolișuri drept „avorton” (*ektroma*) al Sophiei¹⁴, „stupid și nebun”¹⁵. Cu toate acestea, el nu este Vrăjmașul, Diavolul, ca la Carpocrate¹⁶, și nici Tatăl Diavolului, ca la arhonticii lui Epifaniu¹⁷.

Numele creatorului lumii este, în cele mai multe dintre cazuri, Ialdabaot. Unii gnostici, cum ar fi arhonticii și un alt grup anonim menționat de Epifaniu¹⁸, preferă să-l numească Sabaot, cel care, în unele texte copte, este pandantul pocăit al Demiurgului (vezi mai jos). Perații¹⁹ lui Ipolit îl numesc „asasin”, cum se afirmă în *Ioan* 8:44. În PS, marele Arhonte, tiranul tuturor tiranilor cosmici, este numit Adamas²⁰. Însă un alt Cirmuitor ceresc, al treilea printre Puterile Triple (*tridynamoi*), poartă numele de Authades, Trufașul²¹, care este, în alte scrieri, un epitet al Demiurgului Ialdabaot²². Authades emană o forță leontocefală pentru a captura energia spirituală a Pistis-Sophiei²³. După ce-i îngurgitează Lumina-*dynamis*, o metaforă ambiguă a violului, monstrul cu cap de leu se poate

reproduce, dînd naștere lui Ialdabaot, alt demon alcătuit din Foc și Întineric²⁴.

În excentrica scriere a lui Iustin Gnosticul, *Cartea lui Baruh*, Demiurgul, în aparență nezămislit, este biblicul Elohim²⁵. Sabaot este în Tanakh unul dintre numele lui Dumnezeu. Iar numele Adamas, apropiat de Adam, a făcut obiectul unor speculații etimologice la naasenii lui Ipolit²⁶, unde nu este Arhontele cel rău, ci dimpotrivă, Omul Ceresc Adamantin, inamovibil și incoruptibil (din grecescul *a-damao*). Am văzut deja că Samael derivă din aramaicul *samā*, „orb”. Care sînt însă etimologiile celorlalte nume întîlnite pînă acum?

Sakla(s) vine dintr-un alt cuvînt aramaic (*sakla*’), însemnînd „nebun”: Arhontele își dovedește asemănarea de frate geamăn cu Demența!²⁷

În ceea ce îl privește pe Ialdabaot, ne vom cruța cititorii de majoritatea ipotezelor avansate pînă acum în legătură cu numele său²⁸. Cea mai convingătoare dintre ele este, de departe, ipoteza oferită de Mathew Black: Ialdabaot derivă din expresia aramaică *valda behūt*, „Fiul Rușinii”²⁹.

Ignorant, arogant, infumurat, disprețuitor, prost, nebun, asasin: acest ticălos cu chip de leu care își va exercita talentele derizorii în detrimentul umanității pare a fi o țintă ideală pentru ura și disprețul gnosticilor. Însă mitologia Demiurgului prezintă aproape tot atîtea variante cîte doctrine gnostice sînt. De aceea este o naivitate să se afirme că, *pentru gnostici în general*, Demiurgul cel rău al acestei lumi se confundă cu Dumnezeul Vechiului Testament. Dacă o asemenea identificare se petrece, într-adevăr, de cele mai multe ori, numai în foarte puține cazuri Demiurgul este rău, într-o manieră simplă ori strictă.

2. Fanfaronada Arhontelui

Fanfaronada Arhontelui este, evident, produsul ignoranței sale, dar aici se mai adaugă, uneori, și o a doua motivație, mai subtilă. Asemenea cîte unui dictator nebun din trecutul recent al Europei de Est, el își proclamă atît de viguros unicitatea *numai* pentru că știe,

ori bănuiește, că deasupra lui se află personaje cu mult mai importante care stau cu ochii pe el.

La ofiții lui Irineu³⁰, în SST³¹ și în AJ³², Demiurgul se laudă abia după ce i-a creat pe Arhonți: „sînt Dumnezeu gelos și nu există nimeni în afară de mine”. Aici converg mai multe pasaje din Vechiul Testament: *Isaia* 45:5 și 46:9, în care Dumnezeu se proclamă unic, și *Deuteronomul* 5:9, unde se proclamă „gelos” (grecescul *zelotes*). Totuși AJ adaugă una dintre mostrele a ceea ce s-ar putea numi „exegeză întoarsă”, ori „inversă”, a Vechiului Testament: „prin aceasta el indică deja îngerilor inferiori că există și alt Dumnezeu; căci, dacă n-ar mai exista nici unul, pe cine ar putea el fi gelos?”³³.

În HA³⁴, avortonul pocit al Sophiei devine trufaș de cum deschide ochii și se laudă: „Eu sînt Dumnezeu și nu există nimeni în afară de mine!” „Atunci răsună de sus o voce, a autorității supreme, rostind: «Te înșeli, Samael!» – adică, «Dumnezeu al Orbilor». Iar el zice: «Dacă mai există cineva, pe lângă mine, să se arate!» și pe dată, Sophia întinde degetul, introducînd lumină în Materie”.

3. Crearea Puterilor Cerești

După credința ofiților lui Irineu³⁵, Ialdabaot emite un fiu, care la rîndul lui emite un altul și tot așa, pînă cînd ia ființă întreaga hebdomadă a Arhonților planetari. Numele acestora ne-au fost transmise atît de Irineu, cît și de Origen (după Celsus), care ne mai descrie și formele fiecăruia și ne dă informații asupra planetei pe care o reprezintă fiecare din ei³⁶. Luptele pentru putere care au loc între Cîrmuitorii cerești îl umplu de mîhnire pe Ialdabaot și el își îndreaptă privirea în jos, către Materie. Dorința lui prinde formă în materie, reprezentînd o contracreație, și astfel ia naștere o ogdoadă compusă din Intelectul cu aspect de șarpe (respectiv Diavolul sub chipul Șarpelui din Grădina Edenului), Spirit, Suflet, Uitare, Răutate, Invidie, Gelozie și Moarte.

Această creație este structurată conform modelului arhetipal al Pleromei superioare, căci Ialdabaot conține în sine acest model, în virtutea faptului că e fiul Sophiei. Acum visul lui treaz capătă consistență materială, ieșind la iveală din străfundurile inconștientului

său, care păstrează ascunsă în sine comoara memoriei sale genetice. După cum se afirmă în TT – un produs tîrziu al valentinismului –, libera fantezie a Demiurgului se împiedică tot timpul de modelele transcendente imprimare în gîndirea lui, ceea ce înseamnă că lumea înfumuratului creator mai păstrează încă o slabă urmă a Pleromei, dar aceste fantasmе arhetipale sînt lipsite de Rațiune și de Lumină, „sînt produsul nimicului”³⁷ și se vor întoarce în neant. Arhonții înșiși sînt umbre ale unor entități pleromatice, iar dacă se ceartă permanent între ei este din cauză că fiecareia i-a rămas o vagă amintire a originii sale îndepărtate și nobile și, prin urmare, fiecare din ei este convins de superioritatea lui asupra celorlalți³⁸.

În AJ, Sophia, cuprinsă de rușine din pricina avortonului ei Ialdabaot, vrea să-l ascundă de ochii Nemuritorilor și instalează pentru el un tron – tronul lui Yahweh – în mijlocul unui nor luminos, care este „palatul gloriei lui Yahweh”. Însă Ialdabaot nu rămîne acolo și își făurește singur „un eon încins de foc strălucitor”. Împerechindu-se apoi cu el, sora sa geamănă Ignoranța sau Demența dă naștere la „doisprezece Îngeri, fiecare din ei în propriul său eon, asemenea eonilor nepieritori” : cele douăsprezece semne ale zodiacului³⁹. Urmează crearea celor șapte planete; dacă acestea vor apărea enumerate ca fiind douăsprezece, este din cauză că cinci dintre ele au un dublu domiciliu astrologic. Vin apoi la rînd cele 360 de grade ale cercului zodiacal, pe care copistul prea puțin știutor de astrologie al Codexului II le corectează la 365, pentru a le aduce la numărul zilelor dintr-un an solar.

O confuzie similară duce la identificarea Hebdomadei arhontice cu zilele săptămîinii, în vreme ce nu încapе nici o îndoială – după cum Wilhelm Boussett⁴⁰ știa deja – că Arhonții reprezintă cele șapte planete, dispuse în ordinea distanței care le separă de Pămînt, în ordinea care era numită „chaldeană”⁴¹.

Nebunul Ialdabaot (Saklas) transferă asupra celor șapte Cîrmuitori cerești o parte din energia sa, însă nu-i înzestrează și cu Lumina pură pe care o primise de la Sophia. Totuși, această glorie hiper-cosmică îl așează de drept în fruntea Arhonților :

„Iată de ce s-a numit el însuși Dumnezeu, căci era din cale afară de mîndru de locul de unde ieșise”⁴². Într-adevăr, „este nelegiuit în nebunia dintr-însul, căci a grăit : «Eu sînt Dumnezeu și nu există alt